

Noltéről írni

VISSZHANG - XLVII. évfolyam 33. szám, 2003. augusztus 15.

Az ÉS hasábjain már több szenvedélyes hangú írás foglalkozott Ernst Nolte személyével. Semmi okom sincs arra, hogy mentegessem meghívóját, Schmidt Máriát. Kiállításának torzításaira magam is több írásban hívtam fel a figyelmet. Nolte magyarországi meghívásával azonban kivételesen nem Schmidt Mária követett el hibát, hanem azok, akik a neves német történészt nem Schmidt Mária előtt és helyett hívták meg. Hozzá kell tennem: magam sem értek mindenben egyet Nolte téziseivel. Ennek ellenére fontosnak tartom, hogy az ezekben felvetett kérdésekről Magyarországon is tisztázó vita induljon.

Minden jel szerint a Nolte kapcsán "holokauszt-bagatellizálást" (Vásárhelyi Mária), "aljast" (Eörsi István), "szimpla gazembert" (Koltai Tamás) emlegetők nem ismerik Nolte munkáit. Nyilván könnyebb másokat címkézni, mint elolvasni a neves történetfilozófus hat-nyolcszáz oldalas munkáit, és elgondolkodni azon, hogy mit is ért Nolte például elméleti és gyakorlat transzcendencián. Szomorú azonban, hogy magukat kritikusnak tartó értelmiségiek járnak el így egy olyan történész esetében, akinek életműve a Frankfurter Allgemeine Zeitung szerint az egyik legfigyelemreméltóbb, és akinek képességeit - igaz, ma már csak a mikrofonok kikapcsolása után - neves német kollégái is elismerik. Még szomorúbb, hogy az effajta címkézéssel azoknak lesz igazuk, akik a Magyar Nemzetben, abban a lapban, amely semmilyen, saját politikai nézeteivel szembeni kritikus írást sem közöl, álságosan siránkoznak a "baloldali" értelmiség "provincializmusa" és "hihetetlen agresszivitása" felett (Körmendy Zsuzsanna: A magyar értelmiség provincializmusa. 2002. július 19.).

Tévedések elkerülése végett le kell szögezmem, hogy Nolte - az ÉS-ben vitatott - tézise nem az, hogy az elgázosítás "humánus" és "fájdalommentes" akció volt. Eörsi, Koltai és Vásárhelyi figyelmét elkerülte, hogy a gyilkolás ezen módszerét Nolte nem az áldozat, hanem a tettes szempontjából tartja általa is idézőjelbe tett "humánus" módszernek. Ezért és nem a zsidókra (illetve bárki másra) való tekintettel találták ki a gázkamrákat, ha valaki elolvassa Nolte műveit, akkor erről is meggyőződhet.

Szerencsésebb volna azonban, ha arról beszélénk, ami Nolte téziseinek lényege, és nem olyan állításokkal kapcsolatban cáfolnánk őt, amelyeket nem tett. A vihart kavart negyven másodperces gázkamráról szóló állítás nem csak téves, hanem a megvitatandó tézisek szempontjából nem releváns - és Nolte magyarországi előadásán el sem hangzott (az eredeti forrás egy Spiegel-interjú volt, ahol ezt a mondatot szövegkörnyezetéből kiragadva ferdítették el). Történelmi tény, hogy a bolsevizmus tömeggyilkosságai korábbiak, és hogy ezek a tömeggyilkosságok Európában közismertek voltak. Nolte műveiben kimutatta, hogy a bolsevik Oroszországban szerzett tapasztalatok sok későbbi náci vezető számára is elementáris élményt jelentettek. Sehol sem írja azt, hogy a náci tömeggyilkosokat csak a kommunista büntettek vitték volna rossz útra. Nyilvánvaló, hogy a veszített világháború históriájában és az erőszak kultuszában élő Hitler és társai bolsevik hatás nélkül is embertelen, tömeggyilkos rezsimek hoztak volna létre. De e tömeggyilkosság artikulálódásában és indoklásában, valamint abban a tényben, hogy a legfontosabb áldozati csoporttá a zsidóság válhatott, Nolte szerint döntő szerepe van annak a szubjektív, de igen elterjedt élménynek, amely korábban a bolsevizmust "zsidó" vagy "zsidós" jelenséggént értelmezte. A náciak szempontjából a zsidók mellett így is szerepeltek egyéb megsemmisítendő csoportok: a szellemi fogyatékosok (teljesen) és az "alacsonyabb rendű" cigány vagy szláv népek (részben). A kommunista terror módja tehát nem kiváltotta, hanem csak megjelenésében módosította egy aljas rendszer bűncselekményeit.

Nolte 1986-os, botrányt kiváltó, számtalanszor félreértelmezett és azóta is sokakat sokkoló gondolata a

kommunista-náci bűnök "kauzális nexusára", azaz ok-okozati viszonyára vonatkozott. A német professzor legutóbbi, magyarul még kiadatlan művének is ezt a két szót (a kauzális nexus) választotta címéül. Könyvének bevezetőjét szabadkozással kezdi: sok címen gondolkodott, több ötlet is felmerült benne, de abban biztos volt, hogy egy bizonyos címet - azaz ezt - biztos nem ad munkájának. Azért, mert kritikusan, ahelyett hogy elgondolkodtak volna a kifejezés mélyebb értelmén, azonnal arra fordították ki, hogy lám, Nolte bocsánatos bűnnek tartja a náciizmus vétkeit.

Hogy Nolte mégis ezt a címet választotta, az egy világtörténelmileg meghatározó eseményhez, a 2001. szeptember 11-i merényletnek köthető. Nolte ugyanis úgy véli, hogy ennek kapcsán egyértelművé teheti, mit is ért a kifejezésen.

Mind a bolsevizmus 1917-es, mind a nemzetközi terrorizmus 2001-es társadalmi recepciója esetében jellemző, hogy egy bizonyos népcsoportokhoz vagy vallásokhoz (zsidókhoz vagy arabokhoz, illetve az iszlámhoz) sokan negatív előítéleteket fűznek, sőt, a csoport egészét teszik felelőssé ("kollektivistische Schuldzuweisung") néhány radikális személy tetteiért. Az amerikai társadalmat ért merénylet után minden amerikai állampolgár számára kikerülhetetlenné vált, hogy valamilyen viszonyt alakítson ki ezzel kapcsolatban. A legendásabb esetben néhány megzavarodott elme elszigetelt tetteinek tarthatta az eseményt, de ezt az interpretációt csak néhányan képviselték. Sokkal erősebb volt azoknak a hangja, akik a merénylet nyomán Afganisztán és esetleg más arab államok felelősségre vonását is követelték. Számos publicista "kultúrák harcáról" írt, és az iszlámot tette felelőssé a terroristák tetteiért. A legszélsőségesebb hangok pedig adott esetben az atombomba bevetésétől sem zárkóztak el.

Nolte szerint a bolsevikok hatalomra jutása után Európát ehhez hasonló kultúr-sokk érte. Mivel a bolsevik vezetők között ekkor még magasan felülreprezentáltak voltak a zsidók, ezért eleinte Churchilltól Tormay Ceciliig és Prohászka Ottokárig különbözőképp ugyan, de egyaránt "zsidós" jelenséggént értékelte a bolsevik terrort, annak ellenére, hogy a zsidóság többsége politikailag passzív maradt, illetve maga is a csakugyan többségében zsidó vezetők által irányított terror áldozatává vált. A megfogalmazott válaszok tartalma néhány egyén felelősségre vonásától a legszigorúbb kollektív vádaskodásig terjedtek és Európa jelentős része inkább az utóbbi interpretáció felé hajlott. A felelősségre vonás mikéntje kapcsán természetesen szintén komoly különbségek voltak tapasztalhatók. Míg Thomas Mann csak annyit mondott feleségének, hogy a zsidó kommunista forradalmárokkal szemben, akik "a zsidó intellektuál-radikalizmus és a szláv Krisztus-imádat robbanékony keverékét jelentik" a világnak, "minden rendelkezésre álló energiával és statáriális rövidséggel kell fellépnie", addig Prohászka minden zsidót (nemcsak a kommunistákat és az oroszországiakat) egyaránt káros jelenségnek tartott - igaz, a kikeresztelkedettekkel kivételt tett. Mások, mint Hitler vagy Szálasi, minden zsidóban bacilust és eliminálandó elemet láttak. Nolte nem tesz mást, minthogy rámutat a "zsidó bolsevizmus" mítoszának tragikus hatékonyságára. Ez részéről nem jelenti e mítosz elfogadását.

Az, hogy valaki a Holokausztot más tömeggyilkosságokkal összehasonlítja, önmagában nem lehet elítélhető. Semmilyen állítást nem fogalmazhatunk meg ugyanis a Soáról anélkül, hogy ne hasonlítsunk össze mással - még az egyediségét hangsúlyozók is csak összehasonlítás útján juthatnak nézetükre. Furcsa ezért, ha józanul gondolkodó értelmiségiek már az összehasonlítás tényében is rossz szándékot sejtjenek.

Nolte a Holokausztot egyértelműen mint szörnyűséget ("Untat") bélyegezte meg műveiben. Egyedinek tartja azért, mert szerinte más népiertásokkal összehasonlítva a megsemmisítő szándék hideg ideológiái kalkuláció eredménye volt. Más kérdés, hogy Nolte soha sem mulasztja el ezt összevetni a bolsevikok ideológiai alapú elfogultságaival.

Nolte számára a fasizmusok az optimista felhangoktól megfosztott "haladás" elleni harcot jelentik. Ennek a harcnak sajátossága, hogy a fasizmusok különböző mértékben ugyan, de maguk is a modernitás eszközeit használják. Legkevésbé igaz ez a korai francia fasiszta mozgalmakra, mint az Action Française, míg Hitler nemzetiszocializmusában egyértelműen és meghatározóan kimutatható a modern hatás.

Nolte téziseit sokan azért bírálják, mert szerintük csak a Holokausztban fordult elő, hogy egy nép minden tagjának megsemmisítését programmá tették, ezzel szemben a bolsevikok hittek az ideológiai ellenfél átnevelhetőségében, és nem minden burzsoát akartak fizikailag megsemmisíteni. Ez a gondolatmenet azonban több szempontból is hibás. Egyrészt a náci megsemmisítési program nem minden zsidó kiirtását célozta, hanem Európa zsidómentessé tételét. Ezt nem csak megsemmisítéssel lehetett elérni: 1941-ig a kivándoroltatás, 1941 után pedig a Szovjetunió mögöttes területeire történő elűzés is a zsidóellenes politika eszköze volt. Nem véletlen, hogy az Einsatzgruppék vezetői 1941 augusztusától elégedetten tapasztalták, hogy egyes helyekről a zsidóság nagy része elmenekült. 81. számú, 1941. szeptember 12-i jelentésükben kiemelték, hogy "ez a biztonsági rendőrség munkájának indirekt sikerét is jelenti, hiszen százezernyi zsidó ingyenes eltávolítása - a tapasztalatok szerint gyakran az Urál mögé - az európai zsidókérdés megoldásához jelentős segítséget jelent". Az, hogy nem létezett program vagy terv a világ összes zsidójának megsemmisítésére, már abból is következik, hogy a nácizmus, a kommunizmussal ellentétben, élettételekben gondolkodott, és nem kívánta a teljes világot meghódítani. Ez semennyiben sem csökkenti a náci vezetők morális felelősségét, és nem jelentheti a Holokauszt bagatellizálását. A nácik számára a zsidó megsemmisítendő bacilusnak számított, és a zsidóság egészének megsemmisítése sem okozott volna semmilyen erkölcsi problémát számukra. Tömeggyilkosságok végrehajtásáról egyébként is általában elmondható, hogy erkölcsi értékrendjükben semmi különbséget sem jelent egy csoport nyolcvan vagy száz százaléka elpusztítása. Egy gaztett morális megítélése és a tettes potenciális hajlandósága azonban nem ugyanaz, mint a ténylegesen tervezett és végrehajtott tömeggyilkosság.

Karsai László Nolte téziseit tárgyaló írásában (Humánus tömeggyilkosok, ÉS, 2003. augusztus 1.) fontos különbségekre világít rá. Érvelése kézenfekvő: igaz, hogy a burzsoá csecsemőket nem semmisítették meg, mint ahogyan a nácik tették a zsidók gyerekeivel. Ennek a "humanitásnak" értékét azonban devalválja, hogy a sztálini rendszer logikájából adódóan bármikor bárki ellenséggé válhatott anélkül, hogy ezért különösen tett volna valamit. Igaz, hogy léteztek átnevelő táborok, de az átnevelés "sikere" semmilyen biztosítékot sem jelentett arra, hogy az érintettet később nem fogják valamilyen "elhajlásban" bűnösnek találni. Ezzel szemben a náci Németország ellenségképe statikus, előre meghatározott volt. Aki nem minősült szellemi fogyatékosnak vagy nem árjának, annak nem volt oka félni, ha nem tett a rendszer ellen.

A XX. században több szörnyű népirtás is történt, és ezek közül a Holokauszt hagyta leginkább rajta a nyomát az európai kultúrán. Sokan irracionálisnak, teljesen megérthetetlennek és felfoghatatlannak szeretnék beállítani a zsidóság ellen elkövetett népirtást. Azzal, hogy a Holokausztot kivonják az értelem által megközelíthető dolgok közül, egyfajta teológiának is megvetik az alapjait. Ez a hozzáállás tudományos szempontból elfogadhatatlan. Fel kell tennünk azt a kérdést is, hogy mit jelent az áldozatokra nézve, ha egy teljesen megmagyarázhatatlan, és ezzel az emberi felelősség köréből is kivont jelenségnek tartjuk. Akik így gondolkodnak, erkölcsileg nem marasztalhatóak el. Mint ahogyan azok sem marasztalhatóak el, akik a Holokauszt értelmezéséhez racionális fogódzókat próbálnak keresni. Nolte sem tesz mást. Tévedhetnek, és Nolte is vitatható, mint ahogyan azok is tévedhetnek, akik elutasítanak minden értelmezést. De sem az egyik, sem a másik megközelítésből nem következhet eleve és előre, hogy képviselőik mentegezni akarnának valamit, ami menthetetlen. Nolte számtalanszor hitet tett a Holokauszt egyedisége és megbocsáthatatlansága mellett. Ennek ellenére olyan céltáblává vált, amelyet munkássága alapján egyáltalán nem érdemelt meg. Mintha neki kellene megfizetnie azért, hogy a Holokauszt történelmi feldolgozásában és értelmezésében tudományos szinten nem lehet megtiltani az eszmék és tények szabad ütköztetését. "Legazemberezése" arra utal, hogy szembenézésre nem csak neki van oka...

Nolte életműve Magyarországon mind a mai napig ismeretlen. Ezzel szemben nívós értelmiségi körökben Olaszországban és Franciaországban számon tartják, és ma is gyakran hívják meg előadásokra. Nézeteit legkevésbé saját hazájában, Németországban fogadják el, de munkásságának ott is könyvtári irodalma van. A szűkebb történészszakma 1986 után Szabó Miklós tollából olvasható róla elfogult hangú ismertetést, és nemrég jelent meg Nolte és François Furet levélváltása egy szaklap hasábjain. Néhány hete fő művét, a Fasizmus korszakát magyarul is kiadták. Az életművéről folytatott előítélet- és indulatmentes

vita segíthetne a magyar társadalomban eluralkodott politikai hisztéria mérséklésében is.

Ungváry Krisztián